

А. С. Поліщук

ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР У СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Статтю присвячено дослідженню визначення поняття економічного простору у сучасному науковому дискурсі. Актуальність роботи зумовлена необхідністю приведення низки положень методології та практики регіонального управління у відповідність до тенденцій розвитку глобальних ринків, потреб сучасності, без чого розвиток економічного простору регіонів України в умовах глобальної конкуренції неможливий. У ході дослідження використано діалектичний, монографічно-аналітичний методи, а також метод порівняльного аналізу, системний і процесний підходи. Обґрунтовано, що саме системний підхід є найбільш придатним для використання у процесі визначення поняття економічного простору. Економічний простір – це територія, на якій функціонують і взаємодіють економічні агенти в межах наявних ресурсних, інституційних, соціальних, інфраструктурних та інших обмежень. Поняття економічного простору відображає функціонування системи, за якої об'єкт управління впродовж визначеного періоду зберігає структуру і властивості незмінними. Регіон визначено як стійку сукупність елементів, взаємопов'язаних соціально-економічними умовами, загальними інтересами, стратегічними цілями та єдиною системою цінностей, розвиток якої забезпечується наявним ресурсним потенціалом, крос-галузевою та міжрегіональною взаємодією, активною участю у регіональних соціально-економічних процесах громадських інститутів.

Ключові слова: економічний простір, регіон, регіональна економіка, просторова економіка, мережева економіка.

Вступ. Досягнення встановлених законодавством цілей та пріоритетів розвитку економіки України до 2030 р. обумовлює необхідність збалансованого просторового розвитку, що забезпечує високий рівень міжрегіональної інтеграції та створення регіональних «центрів сили». Світовий досвід свідчить, що регіональний розвиток в умовах глобалізації має спиратися на принципово нові форми взаємодії, трансформуючи конфлікти інтересів в узгоджену взаємодію, тим самим забезпечуючи перехід від міжрегіональної конкуренції до конструктивного співробітництва, формуючи єдиний ринковий простір, високу зовнішню конкурентоспроможність регіонів і високий рівень життя населення. Відповідно розвиток економічного простору регіонів України в умовах глобальної конкуренції неможливий без приведення методології та практики регіонального управління у відповідність до тенденцій розвитку глобальних ринків, потреб сучасності. Водночас інерція та невідповідність сучасним вимогам наявних механізмів і структур економічного простору регіонів України унеможливають ефективну адаптацію регіонального управління до постійних змін зовнішнього та внутрішнього середовища, а також впровадження інноваційних практик управління просторовим розвитком.

У вітчизняній науковій думці у другій половині ХХ ст. та на початку ХХІ ст. вченими РВПС України НАН України сформовано фундаментальний базис управління регіональним розвитком, але постійні зміни глобального середовища обумовлюють необхідність подальших наукових розвідок у напрямі формування сучасної методології просторового розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи формування та розвитку економічного простору України ґрунтовно представлено в роботах І. Бистрякова [2, 3], П. Борщевського [5], В. Василенка [6], Б. Данилишина [1, 2, 3], О. Дація [2], С. Дорогунцова [5], Т. Пепи [4], М. Фашевського [1, 5, 7], Л. Чернюк [1, 3, 5, 7] та ін. Радянський період наукових розвідок в цьому напрямі представлено працями П. Алампієва [26], М. Некрасова [27], М. Колосовського [28], О. Гранберга [29], Р. Шніпера [30] та ін. Проблеми визначення та розвитку економічного простору вирішуються в роботах зарубіжних вчених С. Гоецца [11], К. Даукінса [25], М. Енрайта [20], К. Карлсона [22], П. Кругмана [19], Д. Майллата [18], А. Маркусена [24], М. Портера [17], В. Цанга [22], П. Шміт-Егнера [23], Г. Шулера [21], які досліджують сутність, структуру, механізми функціонування та передумови розвитку економічного простору. Ознайомлення з роботами зазначених вище вчених, а також з законодавчою базою дало авторові можливість дійти висновку про неоднотайність науковців у визначенні поняття економічного простору та відсутність

чіткого визначення цього поняття у чинному законодавстві. В основу своїх розвідок науковці покладають різні методологічні підходи, що значною мірою і зумовлює різницю думок щодо трактування економічного простору та його складових, функцій, факторів, які впливають на його функціонування та розвиток. Встановлена невідповідність та нагальна потреба подальшого розроблення теоретичних основ розвитку економічного простору зумовили актуальність роботи в напрямі узагальнення наявних підходів до визначення поняття «економічний простір» та надання авторського визначення.

Мета дослідження полягає в узагальненні, критичному аналізі та розвитку теоретичних положень щодо визначення поняття «економічний простір». Використання системного і процесного підходів, методів порівняльного аналізу, монографічно-аналітичного та діалектичного методів дало змогу послідовно вирішити поставлені завдання та досягнути встановленої мети.

Викладення основного матеріалу. Результати історичного дискурсу та дослідження наукових робіт з метою встановлення часових періодів визначення ролі простору у функціонуванні та розвитку економіки дають можливість стверджувати, що першими почали розвивати цю наукову проблематику вчені німецької школи [8] у XIX ст. У сучасній науковій думці [1–7, 17–34], у результаті розвитку цієї наукової проблеми та досягнення значних, принципових зрушень, розроблено концепцію економічного простору, що є підґрунтям особливої сфери наукових досліджень – просторової економіки (spatial economy), частиною якої є регіональна економіка та економіка міста.

Дослідження різних підходів щодо сутності економічного простору дає підстави говорити про превалювання географічної орієнтації, тобто, насамперед, йдеться про територіальні межі при вивченні економічної системи. Подібна система поглядів обумовлена історичним аспектом, коли питаннями формування і розвитку економічного простору займалися такі вчені, як А. Сміт [9], який обґрунтував концепцію абсолютних переваг, Д. Рікардо [10], який обґрунтував теорію порівняльних переваг у міжрегіональній торгівлі та теорію ренти за місцем розташування. Загалом існують дві концепції, що слугували основою для формування теорії економічного простору:

1. Географічна концепція економічного простору, суть якої полягає в тому, що держави є живими організмами, які перебувають у стані конкурентної боротьби за своє існування та свій простір (Ф. Ратцель [8], Р. Челлен [8]). Послідовниками цієї концепції були Ф. Науман [11], Г. Макнідер [11], які використовували цю теорію для визначення оптимального просторового положення країни. З цією теорією схожа геополітична концепція, яку разом із географічною розвивали багато вчених з різних країн.

2. Штандарт концепції економічного простору, у рамках якої поняття «економічний простір» пов'язано з теорією розміщення виробництв, а саме штандартними теоріями, запропонованими німецькими вченими XIX – XX ст.: модель оптимального розміщення сільськогосподарського виробництва І. Тюнена [8]; метод локаційного трикутника для розв'язання задачі мінімізації транспортних витрат В. Лаунхардта [11], класична штандартна теорія оптимального розміщення А. Вебера [8] для розв'язання задачі мінімізації сумарних витрат виробництва і збуту; а також теорія центральних місць В. Кристаллера [12], який доповнив класичну штандартну теорію «кристалерівською решіткою» – функціями і положеннями про розміщення системи населених пунктів для мінімізації середньої економічної відстані.

До основних особливостей класичних теорій розміщення виробництва варто віднести: 1) необхідність інформації щодо факторів розміщення для визначення місця розташування суб'єкта господарювання; 2) розміщення виробництва розглядається тільки на рівні одного підприємства. Таким чином, класичні теорії припускають однорідність економічного простору.

Подальший розвиток теорія економічного простору отримала у працях А. Льоша, який розглядав економічний простір вже на рівні економічних регіонів, де розміщення виробництв здійснюється в умовах конкуренції та прагнення до найбільшої повноти заповнення економічного простору регіону агентами. На його думку, економічний простір – це ринок з межами, обумовленими міжрегіональною конкуренцією [13].

Засновником сучасної регіональної науки вважається У. Ізард, який узагальнив усі часткові теорії розміщення [14]. Ф. Перру [8] визначає економічний простір як силове поле, породжене фірмами та їх взаємозв'язками, і встановлює, що через нерівності в розвитку економічних одиниць відбувається поляризація простору навколо основної галузі (полюса зростання). Його учнем Ж. Вудонлем [11] визначено види економічних просторів (гомогенний, поляризований, плановий) і доведено, що регіональний розвиток залежить від пошуку, вибору та розвитку системоутворюючих галузей.

Теорією економічного простору і проблемами його концентрації навколо великих міст займалися Е. Гувер [15] і Дж. Якобс [11]. У 60-х роках починають розвиватися теорії промислових комплексів, значний внесок у розвиток яких зробили М. Стренг [11], К. Річтер [11], С. Цаманські [16]. Зокрема, С. Цаманські визначає комплекси як «групи галузей промисловості, що пов'язані потоками продуктообміну та мають схожі моделі локалізації» [16]. Теорія просторових промислових кластерів була розроблена М. Портером [17], який визначив, що саме конкуренція виступає внутрішньою силою розвитку економіки регіону.

Серед науковців, що розвивали теорію М. Портера, варто зазначити Д. Майллата [18], який зробив висновок про те, що регіон повинен розглядатися не лише в географічних межах, а як складна система, що має економічну і технологічну складові [18]. Прихильником такого підходу є також П. Кругман [19], який висунув концепцію «сукупної причинної обумовленості», суть якої полягає у взаємному прагненні один до одного фірми і простору (взаємозв'язок концентрації простору і фірм).

З середини 90-х років XX ст. з'являються дослідження, в яких регіональний простір пов'язується з мережевою економікою – роботи М. Енрайта [20], С. Гоетца [11]. Праці кінця 90-х років розглядають вплив загальної інформатизації на розвиток економічного простору (Г. Шулер [21], К. Карлсон [22], В. Цанг [22], П. Шміт-Егнер [23], А. Маркусен [24], К. Даукінс [25] у своїх дослідженнях пов'язують економічну структуру простору з людським капіталом і регіональним поділом праці).

У працях радянського періоду в дослідженні проблем економічного простору домінує виробничий принцип адміністративного та економічного районування держави. Серед наукових праць того періоду варто особливо відзначити праці П. Алампієва [26], М. Некрасова [27], М. Колосовського [28], О. Гранберга [29], Р. Шніпера [30] та ін. Проведемо порівняльний аналіз найбільш вагомих з окреслених теорій просторового розвитку та визначимо їх переваги й недоліки (таблиця 1).

Таблиця 1 – Порівняльний аналіз теорій просторового розвитку

Назва	Сутність	Переваги	Недоліки
1	2	3	4
Теорії розміщення продуктивних сил			
Теорія розміщення сільського господарства (І. Тюнен) [8]	Визначення природи та оптимального розміщення продуктивних сил сільського господарства відповідно до цін на виготовлену продукцію, земельної ренти та транспортних витрат	Визначення факторів розміщення продуктивних сил, що впливають на спеціалізацію території: ціни на різні види сільськогосподарської продукції, відстань від господарства до міста, що впливає на обсяг транспортних витрат, рівень земельної ренти	Урахування лише трьох факторів розміщення продуктивних сил. Не враховано низку інших факторів: рух факторів виробництва (робоча сила, капітал, інформація та знання), міжтериторіальна взаємодія, вплив агентів ринку на розвиток території
Рациональний штандарт промислового підприємства (В. Лаунхардт) [11]	Визначення місця оптимального розміщення промислового підприємства відносно ринків збуту та джерел ресурсів	Використання фізичної моделі розміщення продуктивних сил і двох методів (геометричного та механічного) розрахунку оптимального місця розміщення	Урахування лише двох факторів (два види ресурсів і розташування місця збуту продукції). Не враховано низку інших факторів: рух факторів виробництва (робоча сила, капітал, інформація та знання), міжтериторіальна взаємодія, вплив агентів ринку на розвиток території
Теорія промислового штандарта (А. Вебер) [8]	Розміщення продуктивних сил здійснюється на основі мінімізації витрат на робочу силу, транспорт, а також економії від концентрації виробництва	Урахування поряд з транспортними витратами інших факторів розміщення продуктивних сил (витрати на робочу силу, агломерація). Використовуються методи кількісного аналізу, сформована багатофакторна теорія розміщення промислового підприємства	Промислове підприємство розглядається як закрита система з локалізованою робочою силою, не враховано зовнішні чинники та соціальні процеси, що мають місце на певній території

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
Теорія центральних місць (В. Кристаллер) [12]	Розміщення центральних місць – економічних центрів, які забезпечують товарами і послугами власні потреби та потреби економічних агентів і населення своєї території (зони збуту) за умови мінімізації транспортних витрат покупців	Можливість формування оптимальних ринкових зон, найоптимальніших транспортних маршрутів	Абстрактний характер моделі; припущення щодо неоднорідності території, розподілу населення та транспортної доступності; врахування лише економічної кон'юнктури, неврахування соціальних процесів на території
Теорія просторової економічної рівноваги (А. Льош) [13]	Розміщення продуктивних сил, враховуючи ефект концентрації виробництва та транспортних витрат доставки продукції споживачам, що рівномірно розподілені на території	Розширення предмета дослідження до макrorівня; використання абстрактно-теоретичного аналізу, розроблення теоретичних засад просторової економічної рівноваги; використання фактора максимізації прибутку як визначального	Припущення щодо простору (неоднорідність та порожнеча), врахування лише двох факторів (ефект концентрації виробництва та транспортних витрат постачання продукції); врахування лише економічної кон'юнктури, неврахування соціальних процесів на території
Теорії розміщення виробництва (У. Ізард) [14]	Розміщення продуктивних сил, економічне освоєння території і розвиток міжрегіональних зв'язків	Урахування рівня економічного освоєння території та ступеня розвитку міжрегіональних зв'язків; використання макроекономічних методів для вирішення проблем розміщення продуктивних сил	Надання переваги агломерації, що може спричинити знелюднення сільських територій, неврахування впливу соціальних процесів на розміщення виробництва
Теорія економічного районування			
Теорія економічного районування (П. Аламп'єв, М. Колосовський) [26, 28]	Районування території країни за виробничою ознакою з подальшою спеціалізацією (розміщення продуктивних сил) з метою максимального задоволення власних споживчих потреб території	Ефективне залучення в господарський оборот ресурсів усіх територій країни; спеціалізація районів на найбільш ефективних сферах економічної діяльності з метою максимального використання порівняльних переваг; комплексний розвиток господарства переважно за рахунок власних ресурсів (саморозвиток)	Планово-економічний характер районування; при прийнятті рішень щодо районування перевага надається економічним результатам, тоді як соціальні аспекти враховуються значно меншою мірою
Теорії територіальних факторів економічного зростання			
Теорія територіальних виробничих комплексів (М. Колосовський) [28]	Розміщення технологічно й економічно взаємопов'язаних підприємств у межах локальної території з метою спільного використання інфраструктури та ресурсів (ефект масштабу)	Ефективне залучення в господарський оборот ресурсів усіх територій країни; спеціалізація регіонів на найбільш ефективних сферах економічної діяльності з метою максимального використання порівняльних переваг; комплексний розвиток господарства переважно за рахунок власних ресурсів (саморозвиток)	Планово-економічний характер розміщення територіально-виробничих комплексів, при прийнятті рішень щодо районування перевага надається економічним результатам, тоді як соціальні аспекти враховуються значно меншою мірою

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4
Теорія полюсів зростання (Ф. Перру, Ж. Будвіль) [8]	Виокремлення сфер економічної діяльності – лідерів («полюсів зростання»), комплексів галузей, що забезпечують поляризацію простору (нерівномірний розвиток)	Модернізація промисловості; розвиток додаткових видів економічної діяльності; створення на території виробництв-лідерів, об'єктів промислової та соціальної інфраструктури; комплексне освоєння природних ресурсів за рахунок ефектів агломерації, концентрації та мультиплікації	Міграція населення з менш розвинених територій, втрата традицій, місцевих особливостей, низький рівень освоєності таких територій, їх знелюднення, втрата контролю за такими територіями, загроза територіальній цілісності країни, надмірний рівень урбанізації
Агломераційний підхід (П. Кругман) [19]	Концентрація продуктивних сил і агломерація відбуваються внаслідок дії ефекту масштабу на рівні підприємства за додатних транспортних витрат, мобільності факторів виробництва, взаємодії централізації та децентралізації, зростання результуючих показників, економічних екстерналій, недосконалої конкуренції, торгівлі	Реалізується ефект масштабу; економія у результаті зменшення транспортних і транзакційних витрат; диверсифікація виробництва та ринку праці; економія від загального доступу до ринку праці та суспільних благ, впровадження економіки знань; зростання якості життя населення	Міграція населення з менш розвинених територій, втрата традицій, місцевих особливостей, низький рівень освоєності таких територій, їх знелюднення; необґрунтовано високий рівень цін на землю та житло в межах агломерацій; ускладнення вирішення соціальних і побутових проблем поза межами агломерацій; надмірне навантаження місцевої інфраструктури; проблеми управління агломерацією
Кластерний підхід (М. Портер, М. Енрайт) [17]	Концентрація найбільш конкурентоспроможних фірм і кластерів на певній території	Зростання продуктивності праці та ефективності виробництва; генерація нових знань, винаходів, їх комерціалізація; формування зовнішніх екстерналій; розвиток аутсорсингу; зростання конкуренції в кластері; мультиплікативні ефекти	Висока спеціалізація підприємств кластера; відсутність гнучкості у кластерних структур; негнучкість структури кластера, зменшення конкурентного тиску надалі може призвести до несприйняття нововведень і стагнації кластера, до втрати його конкурентоспроможності, занепаду й ліквідації

Складено за: [8, 11, 12–14, 17, 19, 26–28]

Аналіз переваг і недоліків наявних підходів дає можливість зробити наступні висновки:

- 1) наявні теорії просторового розвитку виникли як методи вирішення реальних економічних завдань;
- 2) розширення кола вирішуваних завдань призвело до зростання кількості самих теорій;
- 3) сьогодні відсутня єдина теорія просторового розвитку, в рамках якої можна вирішити усі нагальні проблеми економічного розвитку територій;
- 4) актуальним є встановлення впливу на комплексний розвиток територій територіальних факторів економічного зростання, а також потреби у раціональному розміщенні продуктивних сил;
- 5) вплив територіальних факторів економічного зростання вступає в протиріччя з встановленими межами районування (вихід територіальних виробничих комплексів і кластерів за межі міст, регіонів, агломерацій за одночасної потреби в централізованому управлінні цими господарськими системами);

б) науково-технічний прогрес забезпечує значні розриви між ступенем впливу територіальних чинників;

7) сьогодні актуальним є розвиток теорій регіональної економіки, які б обґрунтували механізми розв'язання протиріч між впливом територіальних факторів зростання і відносною стабільністю утворених економічних районів;

8) протиріччя між впливом територіальних факторів зростання і відносною стабільністю меж економічних районів можуть розв'язуватися в межах внутрішньорегіональної локалізації.

Аналіз підходів до трактування економічного простору вітчизняними [1–7, 27–28, 31–34] та зарубіжними науковцями [8–25, 26, 29–30] дає водночас змогу стверджувати про багатоаспектність цього поняття (наприклад, підходи вітчизняних науковців до визначення його сутності узагальнено в таблиці 2), фокусування науковців на певних його складових, а також систематизувати підходи до його визначення наступним чином:

1) територіальний підхід, що переважно характерний для індустріального та постіндустріального етапу розвитку економіки: «економічний простір – це насичена територія, що вміщує безліч об'єктів і зв'язків між ними: населені пункти, промислові підприємства, освоєні господарські та рекреаційні площі, транспортні та інженерні мережі тощо» [29]; поняття «простір» і «територія» є взаємозамінними (О. Гранберг, М. Некрасов, М. Колосовський та ін.);

2) ресурсний підхід – характерний для постіндустріального та сучасного етапів; пов'язує економічний простір з економічними відносинами в процесі формування та використання ресурсів: економічний простір – це сукупність економічних дій, елементами яких є обмеженість ресурсів і можливість їх альтернативного використання (В. Василенко, І. Бистряков та ін.);

3) інформаційний підхід: економічний простір, насамперед, залежить від інформаційних потоків, що циркулюють між господарюючими суб'єктами (П. Кругман, М. Портер, Р. Матвієнко та ін.); на нашу думку, цей підхід є одним із різновидів процесного підходу (Б. Данилишин, Л. Чернюк, М. Фащевський, О. Гранберг та ін.), адже економічний простір безпосередньо залежить від економічних процесів суб'єктів господарювання та є загальним економічним процесом щодо формування можливих результатів економічної діяльності;

4) системний підхід, в межах якого науковці розглядають теорії економічного простору і власне економічного простору в рамках діалектичного методу, який передбачає, з одного боку, послідовну трансформацію тріади «економка регіонів – регіональна економіка – просторова економіка», а з другого – прийняття конфліктно-мережевої парадигми як основи просторового розвитку.

Таблиця 2 – Підходи вітчизняних науковців до визначення поняття «економічний простір»

«Форма організації та позиціонування матеріальних об'єктів чи елементів продуктивних сил, яка виявляється у порядку їх залучення до суспільного виробництва й забезпечення закономірностей руху в часі» [6]	В. Василенко [6]
«Певна форма просторової організації економічної діяльності, яка формується виробничими відносинами, тобто зв'язками між функціонуючими економічними системами, об'єктами та суб'єктами підприємницької діяльності. Простір – це сфера господарської діяльності в межах певного середовища. Він формується лише завдяки зв'язкам, тобто взаємодіям між суб'єктами простору, що приводить до: розширення ринків; зростання участі в економічній діяльності та її інтенсивності; удосконалення координації та керованості економічними процесами загалом. Економічний простір являє собою господарську, регульовану людиною (суспільством) систему, функціонування якої взаємообумовлене відносинами, зв'язками між природою і суспільством та економічними відносинами між суб'єктами підприємництва» [1, 7]	Б. Данилишин, Л. Чернюк, М. Фащевський [1, 7]
«Динамічна система, яка включає потоки всіх наявних ресурсів розвитку, інфраструктурні канали, якими рухаються ці потоки та локалізовані центри логістичного управління вказаними потоками» [31]	Т. Мірзодаєва [31]
«Простір, утворений суб'єктами економічної діяльності шляхом формування функціональних та ієрархічних економічних взаємозв'язків між ними. Результатом цих взаємозв'язків є процеси та явища, що приводять до змін у часі багаторівневої та багатокомпонентної організації економічних відносин. Це сукупність економічних та інституційних форм організації діяльності, що впорядковують просторову поведінку суб'єктів господарювання і відносини між ними» [32]	Р. Матвієнко [32]

Закінчення таблиці 2

«Середовище здійснення економічних процесів на території (норми, правила, традиції, кон'юнктура). Наявність відповідної інформації підвищує рівень організованості простору, збільшує ефективність функціонування суб'єктів господарювання» [33]	О. Бавико [33]
«Система реально існуючих економічних зв'язків, що постійно розвиваються і поглиблюються в процесі взаємопроникнення, взаємного доповнення й забезпечення економічної доцільності господарюючих структур, між якими існує стійкий територіальний поділ праці» [3]	І. Бистряков, Л. Чернюк [3]
«Частина реального простору, що зумовлена взаємодією матеріальних систем різних ієрархічних рівнів, яка відбувається в процесі господарської діяльності людини і визначається через їх характеристики» [4]	Т. Пепа [4]
«Середовище взаємодії між господарюючими суб'єктами, що існує у межах процесу обміну інформацією та входження у єдину мережеву систему взаємовідносин» [34]	В. Родченко, Ю. Прус [34]

Складено за: [1, 4, 6, 7, 31–34]

Більшість авторів вважають, що розкриття суті і змісту економічного простору найбільш продуктивно забезпечується саме з позицій системного підходу, оскільки він, по-перше, трактує простір як сукупність матеріальних (господарюючих) суб'єктів (з властивими їм атрибутами ресурсного, процесного і результативного характеру) і взаємозв'язків, що їх опосередковують. Вважаємо, що саме такий підхід найбільш адекватно забезпечує якісну ідентифікацію економічного простору в уніфікованому вигляді і в сучасному розумінні, виокремлюючи як невід'ємні геосистемну, інституційну, організаційну, соціальну та інші компоненти. Крім того, саме системний підхід, інтегруючи в собі всі попередні підходи, найбільш точно визначає сутність економічного простору в умовах сучасної економіки.

На нашу думку, простір є середовищем лише тих об'єктів, що взаємодіють один з одним, причому ця взаємодія є способом їх існування. Зміна стадій і упорядкування структур відбуваються не в результаті зовнішнього впливу, а як прояв процесу просторового саморозвитку. З економічних позицій, саморозвиток характеризує орієнтацію економіки регіону на забезпечення фінансової самодостатності шляхом ефективного використання природного, виробничого, економічного потенціалу, розвитку ринкових відносин для задоволення потреб регіону та його населення. З соціальних позицій, саморозвиток регіону – це курс на підвищення соціального статусу регіону, розвиток його науково-інтелектуального, освітнього, духовного потенціалу, підтримка національних традицій, забезпечення екологічної безпеки і здоров'я населення, турбота про майбутні покоління. Отже, поняття «саморозвиток регіону» об'єднує сукупність якостей і властивостей, які характеризують регіональну соціально-економічну політику, побудовану й орієнтовану таким чином, щоб регіон мав високий рівень самостійності і відповідальності за вирішення нагальних проблем і його внесок у їх вирішення був визначальним.

Сталість єдиного економічного простору обумовлюється високою стійкістю різних просторових структур, зокрема таких, як система розселення, транспортна інфраструктура, банківська система тощо, з одного боку, і взаємовідносинами між регіональними та соціально-економічними системами, – з другого. Множинність форм економічного простору визначається наявністю різних секторів функціонування економічних суб'єктів. До них відносяться податковий, кредитний, інвестиційний, інноваційний (науково-технічний) простір.

В процесі аналізу сучасного стану регіонального менеджменту варто приділити увагу поточному та перспективному місцю соціально-економічних систем в економічному просторі. Головним явищем, що визначає це положення, а також динаміку регіональної соціально-економічної системи в просторі, є наявність і характер міжрегіональних зв'язків. Взаємодії між регіональними соціально-економічними системами можуть бути доволі різноманітними. Частина з них в інтегративному плані – співдружність, сприяння, співробітництво – можуть призводити до утворення метасистем. Враховуючи традиційно сформоване у вітчизняній регіоналістиці поняття економічного розвитку [1–7 та ін.], економічна самостійність регіональної системи подекуди сприймається як синонім її стійкості в єдиному економічному просторі. Однак саме поняття «стійкість» може бути застосоване до соціально-економічних систем досить обмежено. Більшою

мірою можна говорити про формування горизонтальних зв'язків міжрегіональної взаємодії. Значущість останніх для стійкості держави є надзвичайно високою. У сучасних умовах міжрегіональне співробітництво розширює можливості регіональних органів управління в частині збільшення внутрішнього потенціалу регіонів, створює умови для більш ефективного вирішення проблем в економічній, соціальній і політичній сферах.

Отже, сукупність регіональних систем утворює вищу форму територіальної організації – єдиний економічний простір, який у сучасній державі є одним із факторів збереження її цілісності, запобігання можливості сепаратизму. На визначальну роль єдиного економічного простору у формуванні та сталому розвитку регіону вказував Р. Шніпер [30], відзначаючи, що «єдність правового та економічного простору – це однакові можливості для всіх регіонів реалізувати свої економічні переваги та господарські інтереси». Економічний простір має різні форми і розглядається як однорідне середовище діяльності економічних суб'єктів і прояву економічних явищ. Властивості такого середовища, з одного боку, є однаковими і не визначаються властивостями і умовами території, на якій діють економічні суб'єкти, а з другого боку, економічний простір країни розуміється як сукупність різних стадій розвитку регіональних соціально-економічних систем [1–7]. Варто зазначити, що недостатня розвиненість інституційного середовища визначає нечіткість переходу від однієї стадії регіонального розвитку до іншої.

Таким чином, під економічним простором розуміємо територію, на якій функціонують і взаємодіють економічні агенти в межах існуючих ресурсних, інституційних, соціальних, інфраструктурних та інших обмежень. Отже, поняття економічного простору відображає функціонування системи, за якої об'єкт управління впродовж визначеного періоду зберігає структуру і властивості незмінними. Крім того, системний підхід обумовлює необхідність вибору структурної одиниці – елемента економічного простору. Найчастіше таким елементом є регіон.

Стосовно економічної суті регіону, то аналіз представлених в економічній літературі думок вчених [1–34 та ін.] також дає підстави стверджувати про існування різних сформованих підходів до економічного змісту цього поняття: територіального, економічного, соціального, просторового, системного. В цілому, в існуючих визначеннях поняття «регіон» відображаються такі фактори його формування та відокремлення: територія; спеціалізація економіки; ресурсний потенціал; рівень соціального розвитку; історико-культурна специфіка. Наразі визначити, який з цих факторів є основним, на нашу думку, доволі проблематично. Водночас їх поєднання обумовлює характерні особливості і унікальність кожного регіону.

Міжнародна практика формування регіональної економічної політики демонструє кілька основних моделей регіону: регіон як квазідержава, квазікорпорація, ринок, соціум [17, 18, 29].

Застосування першої моделі є найбільш доречним за умов значної однорідності регіонів. В межах цієї моделі значно зростає роль соціальної функції держави за одночасного зростання впливу громадянського суспільства на рівень конкурентоспроможності регіону. Одна з головних функцій регіональних органів управління – регулювання темпів і структури зростання регіональної економіки. Взаємодія центральних і регіональних органів управління, а також міжрегіональна взаємодія забезпечують функціонування регіональної економіки в системі національної та світової економік.

Другу модель доречно застосовувати за умов моделювання регіону як відносно відокремленої підсистеми держави і національної економіки. Так, у багатьох країнах ЄС, особливо з визнанням пріоритетності інноваційної регіональної політики, регіони акумулюють все більше загальнодержавних функцій і ресурсів, які раніше були закріплені за державою. Мікроекономічні теорії, які застосовуються в межах другої та третьої моделей, більшою мірою доцільно використовувати за умов проблематичності розгляду регіону як однорідного простору і за необхідності врахування внутрішніх відмінностей.

Висновки. Критичний аналіз сучасних підходів до визначення понять «економічний простір» та «регіон» дав автору можливість для подальшого розвитку цих понять обґрунтувати використання саме системного підходу та визначити регіон як стійку сукупність взаємопов'язаних соціально-економічними умовами, загальними інтересами, стратегічними цілями та єдиною системою цінностей елементів, розвиток якої забезпечується наявним ресурсним потенціалом, крос-галузеву та міжрегіональною взаємодією, активною участю у регіональних соціально-економічних процесах громадських інститутів. Відносна самостійність регіону як системи визначається його соціально-економічною єдністю з усією національною економікою, тобто процеси, що мають місце в регіоні,

відображають певні закономірності суспільного відтворення, які формуються під впливом взаємопов'язаних економічних, соціальних і природних факторів. Отже, таке визначення регіону ґрунтується на системному підході, тобто регіон розглядаємо і як відносно самостійну систему в межах національної економіки (квазідержави), і як систему, що має конкурентні переваги і здатність до саморозвитку (квазікорпорація). Водночас розгляд регіону не лише як територіальної, але й як соціальної базової одиниці економічного простору обумовлений тим, що населення у будь-якому разі є центральним елементом територіальної системи, яка за умов розподілу за статеву, вікову, соціальною, політичною, релігійною, дохідною, професійною та іншими ознаками водночас є єдиною територіальною громадою. Економічний простір – це територія, на якій функціонують і взаємодіють економічні агенти в межах існуючих ресурсних, інституційних, соціальних, інфраструктурних та інших обмежень. Поняття економічного простору відображає функціонування системи, за якої об'єкт управління впродовж визначеного періоду зберігає структуру і властивості незмінними.

Список використаних джерел

1. Данилишин Б. М., Чернюк Л. Г., Фащевський М. І. Просторова організація продуктивних сил України: мезо- та мікрорегіональний рівень. Вінниця: Книга-Вега, 2007. 572 с.
2. Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил України: теоретико-методологічні основи дослідження / Б. М. Данилишин, І. К. Бистряков, О. І. Дацій та ін.; за ред. Б. М. Данилишина. Київ: РВПС України НАН України, 2008. 220 с.
3. Бистряков І. К., Чернюк Л. Г. Економічний простір: аспекти методологічного визначення / за заг. ред. Б. М. Данилишина. Київ: РВПС України НАН України, 2006. 56 с.
4. Пепа Т. В. Концептуальні основи розбудови економічного простору України / за ред. Б. М. Данилишина. Київ; Черкаси: Брама-Україна, 2007. 124 с.
5. Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України / С. І. Дорогунцов, Л. Г. Чернюк, П. П. Борщевський та ін. Київ: Нічлава, 2002. 690 с.
6. Василенко В. М. Архитектура регионального экономического пространства: монография / НАН Украины. Ин-т экон.-прав. исслед. Донецк: Юго-Восток, 2006. 311 с.
7. Фащевський М. І., Чернюк Л. Г. Сутність і структура економічного простору. *Продуктивні сили України*. 2006. № 1. С. 21–23.
8. Классика экономической мысли: сочинения. Москва: ЭКСМО-Пресс, 2000. 896 с.
9. Смит А. Исследование о природе и принципах богатства народов. Москва: Соцэргиз. 1962. 654 с.
10. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. *Антология экономической классики*. Москва: Экономика, 1993. Т. 1. С. 397–473.
11. История экономических учений (современный этап) / под ред. А. Г. Худокормова. Москва: ИНФРА-М, 1998. 733 с.
12. Christaller W. The advantages of space-economic theory for the practice of regional planning. *Ekistics*. October, 1965. № 20. P. 223–227.
13. Лёш А. Пространственная организация хозяйства: пер. с нем. / под ред. акад. А. Г. Гранберга. Москва: Наука, 2007. 663 с.
14. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах. Москва: Прогресс, 1966. 660 с.
15. Hoover E. M., Giarratani F. An introduction to regional economics. The webbook of regional science, Regional Research Institute, West Virginia University, 2020, 304 p.
16. Czamanski S. Needless complexity in the identification of industrial complexes: A comment. *Journal of Regional Science*. 1977. Vol. 17. P. 47–59.
17. Porter M. Competition, competitive advantage and clusters. Oxford University Press, 2011. URL: <https://es.scribd.com/document/191677224/Competition-Strategy-Porter>
18. Maillat D. The innovation process and the role of the milieu. *Regions Reconsidered: Economic Networks, Innovation, and Local Development*. London: Mansell, 1991. P. 103–118.
19. Krugman P. Development, geography and economic theory. Cambridge: MTT Press, 1995. 127 p.
20. Enright M. J. Regional clusters and multinational enterprises: independence, dependence, or interdependence? *International Studies of Management and Organization*. 2000. Vol. 30. P. 14–138.
21. Schuler R. Transportation and telecommunications networks: Planning urban infrastructure for the 21st century. *Urban Studies*. 1997. Vol. 39 (2). P. 297–310.
22. Karlsson C., Zhang W.-B. The role of universities in regional development: Endogenous human capital and growth in a two-region model. *The Annals of Regional Science*. 2001. Vol. 35. P. 179–197.
23. Schmitt-Egner P. The concept of «region»: Theoretical and methodological notes on its reconstruction. *European Integration*. 2002. Vol. 24. No. 3. P. 179–200.
24. Markusen A. Regions: Economics and politics of territory. Rowman and Littlefield Publishers, 1987. 200 p.

25. Dawkins C. J. Regional development theory: Conceptual foundations, classic works, and recent developments. *Journal of Planning Literature*. 2003. Vol. 3. P. 144–145.
26. Алампиєв П. М. Экономическое районирование СССР. Москва: Изд-во экон. лит-ры, 1963. 96 с.
27. Некрасов Н. Н. Региональная экономика: теория, проблемы, методы. Москва: Экономика, 1975. 317 с.
28. Колосовский Н. Основы экономического районирования. Москва, 1970. 200 с.
29. Гранберг А. Г. Многорегиональные системы: экономико-математическое исследование. Новосибирск: Сиб. науч. изд-во, 2007. С. 13–31.
30. Шнипер Р. И. Региональные предплановые исследования (экономический аспект). Новосибирск: Наука, 1979. 255 с.
31. Мірзодаєва Т. В. Теоретико-методологічні підходи до дослідження просторового розвитку регіону. *Регіональна економіка*. 2004. № 2. С. 118–126.
32. Матвієнко Р. О. Механізм формування категорії «простір». *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 6 (144). С. 17–20.
33. Бавико О. Є. Архітектура сучасного регіонального економічного простору. *Економіка та держава*. 2012. № 7. С. 18–21.
34. Родченко В. Б., Прус Ю. І. Теоретико-методичні засади розвитку регіонального економічного простору в умовах трансформаційних зрушень. *Соціальна економіка*, 2016. Вип. 52, № 2, С. 46–53.

References

1. Danylyshyn, B.M., Cherniuk, L.H., Fashchevskiy, M.I. (2007), *Spatial organization of productive forces of Ukraine: meso- and micro-regional level [Prostorova orhanizatsiia produktyvnykh syl Ukrainy: mezo- ta mikrorehionalnyi riven]*. Kniga-Vega, Vinnytsia, 572 p. [in Ukrainian].
2. Danylyshyn, B.M., Bystryakov, I.K., Datsiy, O.I et al. (2008), *Economic space and dynamics of development of productive forces of Ukraine: theoretical and methodological bases of research (ed. by B.M. Danylyshyn) [Ekonomichnyi prostir i dynamika rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy: teoretyko-metodolohichni osnovy doslidzhennia (za red. B. M. Danylyshyna)]*. RVPS Ukrainy NAS of Ukraine, Kyiv, 220 p. [in Ukrainian].
3. Bystryakov, I.K., Cherniuk, L.H. (2006), *Economic space: aspects of methodological definition (ed. by B.M. Danylyshyn) [Ekonomichnyi prostir: aspekty metodolohichnoho vyznachennia (za red. B. M. Danylyshyna)]*. RVPS Ukrainy NAS of Ukraine, Kyiv, 56 p. [in Ukrainian].
4. Пєпа, Т.В. (2007), *Conceptual bases of development of economic space of Ukraine (ed. by B.M. Danylyshyn) [Kontseptualni osnovy rozbudovy ekonomichnoho prostoru Ukrainy (za red. B. M. Danylyshyna)]*. Brama-Ukraina, Cherkasy, Kyiv, 124 p. [in Ukrainian].
5. Dorohuntsov, S.I., Cherniuk, L.H., Borshchevskiy, P.P. et al. (2002), *Socio-economic systems of productive forces of the regions of Ukraine [Sotsialno-ekonomichni systemy produktyvnykh syl rehioniv Ukrainy]*. Nichlava, Kyiv, 690 p. [in Ukrainian].
6. Vasylenko, V.M. (2006), *Architecture of regional economic space: a monograph [Arkhitektura regionalnogo ekonomicheskogo prostranstva: monografiya]*, NAS of Ukraine, Institute of Economic and Legal Research. Yugo-Vostok, Donetsk, 311 p. [in Ukrainian].
7. Fashchevsky, M.I., Chernyuk, L.H. (2006), "The essence and structure of economic space" ["Sutnist i struktura ekonomichnoho prostoru"], *Produktyvni syly Ukrainy*, no.1, pp. 21-23 [in Ukrainian].
8. *Classics of economic thought: Essays* (2000) [*Klassika ekonomicheskoi mysli: sochineniya*]. ECSMO-Press, Moscow, 896 p. [in Russian].
9. Smith, A. (1962), *A study of the nature and principles of wealth of peoples [Issledovaniye o prirode i printsypakh bogatstva narodov]*. Sotsekgiz, Moscow, 654 p. [in Russian].
10. Ricardo, D. (1993), "The beginnings of political economy and taxation" ["Nachala politicheskoi ekonomiyi i nalogovogo oblozheniya"], *Antologiya ekonomicheskoi klassiki*, Ekonomika, Moscow, vol. 1, pp. 397-473 [in Russian].
11. Khudokormov, A.G. (ed.) (1998), *History of economic doctrines (modern stage) [Istoriya ekonomicheskikh ucheniy (sovremennyi etap)]*. INFRA-M, Moscow, 733 p. [in Russian].
12. Christaller, W. "The advantages of space-economic theory for the practice of regional planning", *Ekistics*, October, 1965, no. 20, pp. 223-227.
13. Lesh, A. (2007), *Spatial organization of the economy: transl. from Deutch (ed. by acad. A.G. Granberg) [Prostranstvennaia organizatsiya khoziaistva: per. s nem. (pod red. akad. A.G. Granberga)]*. Nauka, Moscow, 663 p. [in Russian].
14. Izard, U. (1966), *Methods of regional analysis: an introduction to the science of regions [Metody regionalnogo analiza: vvedeniye v nauku o regionakh]*. Progress, Moscow, 660 p. [in Russian].
15. Hoover, E.M., Giarratani, F. (2020), *An introduction to regional economics*. The webbook of regional science, Regional research Institute, West Virginia University, 304 p.

16. Czamanski, S. (1977), "Needless complexity in the identification of industrial complexes: A comment", *Journal of Regional Science*, vol. 17, pp. 47-59.
17. Porter, M. (2011), "Competition, competitive advantage and clusters", Oxford University Press, available at: <https://es.scribd.com/document/191677224/Competition-Strategy-Porter>
18. Maillat, D. (1991), "The innovation process and the role of the milieu". *Regions Reconsidered: Economic Networks, Innovation, and Local Development*. Mansell, London, pp. 103-118.
19. Krugman, P. (1995), *Development, geography and economic theory*. MTT Press, Cambridge, 127 p.
20. Enright, M.J. (2000), "Regional clusters and multinational enterprises: independence, dependence, or interdependence?", *International Studies of Management and Organization*, vol. 30, pp.14-138.
21. Schuler, R. (1997), "Transportation and telecommunications networks: Planning urban infrastructure for the 21st century", *Urban Studies*, vol. 39 (2), pp. 297-310.
22. Karlsson, C., Zhang W.-B. (2001), "The role of universities in regional development: Endogenous human capital and growth in a two-region model", *The Annals of Regional Science*, vol. 35, pp. 179-197.
23. Schmitt-Egner, P. (2002), "The concept of "region": Theoretical and methodological notes on its reconstruction", *European Integration*, vol. 24, no. 3, pp. 179-200.
24. Markusen, A. (1987), *Regions: Economics and Politics of Territory*. Rowman and Littlefield Publishers, 200 p.
25. Dawkins, C.J. (2003), "Regional development theory: conceptual foundations, classic works, and recent developments", *Journal of Planning Literature*, vol. 3, pp. 144-145.
26. Alampiev, P.M. (1963), *Economic zoning of the USSR [Ekonomicheskoye raionirovaniye SSSR]*. Izd-vo ekon. lit-ry, Moscow, 96 p. [in Russian].
27. Nekrasov, N.N. (1975), *Regional economy: theory, problems, methods [Regionalnaya ekonomika: teoriya, problemy, metody]*. Economics, Moscow, 317 p. [in Russian].
28. Kolosovsky, N. (1970), *Fundamentals of economic zoning [Osnovy ekonomicheskogo raionirovaniya]*. Moscow, 200 p. [in Russian].
29. Granberg, A.G. (2007), *Multi-regional systems: economic and mathematical research [Mnogoregionalnyie sistemy: ekonomiko-matematicheskoye issledovaniye]*. Sib. nauch. izd-vo, Novosibirsk, pp. 13-31 [in Russian].
30. Shniper, R.I. (1979), *Regional preplanned research (economic aspect) [Regionalnyie predplanovyye issledovaniya (ekonomicheskyy aspekt)]*. Nauka, Novosibirsk, 255 p. [in Russian].
31. Mirzodaeva, T.V. (2004), "Theoretical and methodological approaches to the development of the region" ["Teoretyko-metodolohichni pidkhody do doslidzhennia prostorovoho rozvytku rehionu", *Rehionalna ekonomika*, no. 2, pp. 118-126 [in Ukrainian].
32. Matvianko, R.O. (2013), "Mechanism of forming the category "space" ["Mekhanizm formuvannia katehorii "prostir"], *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 6 (144), pp. 17-20 [in Ukrainian].
33. Bavico, O.Ye. (2012), "The architecture of the current regional economic space" ["Arkhitektonika suchasnoho rehionalnoho ekonomichnoho prostoru", *Ekonomika ta derzhava*, no 7, pp. 18-21 [in Ukrainian].
34. Rodchenko, V.B., Prus, Yu.I. (2016), "Theoretical and methodical bases of the development of regional economic space in the conditions of transformational shift" ["Teoretyko-metodychni zasady rozvytku rehionalnoho ekonomichnoho prostoru v umovakh transformatsiinykh zrushen"], *Sotsialna ekonomika*, vol. 52, no. 2, pp. 46-53 [in Ukrainian].

A. S. Polishchuk

ECONOMIC SPACE IN MODERN SCIENTIFIC DISCOURSE

The article is devoted to the study of the definition of economic space in modern scientific discourse. The urgency of the article is substantiated by the necessity to improve the methodology and practice of regional governance due to the global markets' trends. Also the actuality of the work is determined by the specific of Ukraine regional management and necessity to modernize its methodological bases due to needs for the development of the economic space of Ukraine in terms of global competition. The aim of the study is to generalize, critically analyze and develop theoretical bases for defining the concept of "economic space". The study has used dialectical, monographic and analytical methods, and also the method of comparative analysis, system and process approaches. The comparative and critical analysis of existing theories of productive forces development has been made. Various definitions of economic space have been systematized and analyzed. It is substantiated that the system approach is the most suitable for use in the process of defining the concept of economic space. Economic space is a territory in which economic agents operate and interact within the available resource, institutional, social, infrastructural and other constraints.

The concept of economic space reflects the functioning of the system, in which the object of management for a certain period keeps the structure and properties unchanged. The region is defined as a stable set of elements interconnected by socio-economic conditions, common interests, strategic goals and a single value system. The development of this system is provided by available resource potential, cross-sectoral and interregional cooperation, and active participation of public institutions in regional socio-economic processes. The relative independence of the region as a system is determined by its socio-economic unity with the national economy (quasi-state). At the same time region is a system with competitive advantages and the ability to self-development (quasi-corporation). It isn't only a territorial unit; also it is a social basic unit of economic space due to the fact that the population, differentiated by demographic and socio-economic characteristics, is the central element of the territorial system and a single territorial community.

Keywords: *economic space, region, regional economy, spatial economy, network economy.*

Стаття надійшла до редакції 05.09.2021

DOI 10.24025/2306-4420.62.2021.241826

Поліщук А. С., аспірант кафедри міжнародної економіки та бізнесу, Черкаський державний технологічний університет

e-mail: andrew.pol85@gmail.com

ORCID 0000-0001-8984-4098

Polishchuk A. S., graduate student of the Department of International Economics and Business, Cherkasy State Technological University